

“Bir şeyde Yardım ve Yarış Etmek”; -(I)ş-, -(U)ş- Eki

Erkan Demir*

Sir Gerard Clauson, “Türk dilinde kelime yapımında eklerin önemi herhangi bir açıklama dahi gerektirmez, her Türkçe grameri bir ekler listesi içerir”¹ derken Türkçede yapım ekleri olmaksızın kelime teşkilinin mümkün olamayacağını en sarıh biçimde ifade etmiştir. Türkçe; kelime türetmeye elverişli, oldukça işlek bir dil oluşunu, sahip olduğu geniş yapım ve çekim eki kadrosuna borçludur.

Türk dilinde kullanılan en işlek çatı eklerinden birisi, dilbilgisi kitaplarında “işteşlik” olarak adlandırılan, fiilden fiil yapan -(I)ş-/-(U)ş- ekidir. Bu ek, hem geçişli hem de geçişsiz fiillere getirilmekte, genellikle geçişli bazen de geçişsiz fiiller türetmektedir. Ekin fonksiyonları, dilbilgisi kitaplarında *ortaklaşalık*, *karşılıklı olarak yapma ve oluş* bildirmesi yönlerinden değerlendirilir.² Türkçenin ilk lügat ve gramer kitabı olması bakımından Türk dilinde şekilbilgisi çalışmalarının başlangıcını oluşturan *Divanü Lügat-it-Türk*'te (DLT), Kaşgarlı Mahmut, bunlardan başka, -(I)ş-, -(U)ş- ekinin fonksiyonları arasında “yardım ve yarış etmek” anlamını da saymıştır.

-(I)ş-/-(U)ş- eki DLT'de 93 tanesi geçişli, 34 tanesi de geçişsiz³ olmak üzere 127 fiilde “yardım ve yarış etmek” manasında geçmektedir. Kaşgarlı Mahmut, DLT'de -(I)ş-/-(U)ş- ekini *mufa'ale* kalıbıyla karşılamıştır. Bu kalıbın Arapçada işteşlikten başka pekiştirme gibi fonksiyonları da vardır. DLT'de “yardım ve yarış etmek” manası da dâhil bu ekin getirildiği fiil sayısı 342'dir. Şu hâlde Kaşgarlı Mahmut DLT'de bu eki alan fiillerin yaklaşık %37'sine

* Erkan Demir

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul.
erdemir555@yahoo.co.uk

¹ Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. XXXIX.

² Funda Toprak, “DLT'de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkarak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Uluslararası II: Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu “Kaşgarlı Mahmut ve Dönemi”*, Ankara 2008.

³ *age*.

“yardım ve yarış etmek” anlamını vermiştir ki bu da ekin böyle bir anlama sahip olup olmadığını irdeleme, başka eserlerle mukayese etme zarureti doğurmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut’un 127 fiilde eki bu anlamıyla açıklaması bir yana, -(I)ş-/-(U)ş-ekin, bizatihi *yariş*-⁴ fiilinde de geçiyor olması, “bir şeyde yardım ve yarış etme” anlamının dikkatle tedkik edilmesi gereğini ortaya koymaktadır. *Yariş*- fiili “yarışmak, rekabet etmek” anlamındaki *yar-* kökünden türemiştir.⁵ Besim Atalay da *yariş*- kelimesinin etimolojisini *yar*-fiiline bağlar ve bu köke “geçmek” anlamını verir.⁶ Bu fiildeki “yarışmak” anlamının işteşlik ekinden değil “geçmek” anlamından, yani bizatihi kökün kendisinden geldiği, herhangi bir tartışmaya mahal vermeyecek derecede açıktır. Bundan başka DLT’de *mufa’ale* kalıbıyla karşılıklı “yardım ve yarış etmek” anlamıyla açıklanan fiillerin çoğunun sonraki devirlerde bu anlamla kullanılmaması, Kaşgarlı Mahmut’un Araplara Türkçeyi daha kolay öğretmek amacıyla eke bu anlamı verdiğini düşündürmektedir

Bu yazının amacı, başta tarihî ve çağdaş şivelerdeki diğer gramer ve lügatleri, telif ve tercüme eserleri göz önünde bulundurarak ekin “yardım ve yarış etmek” anlamını sorgulamaktır. Bu sorgulamaya temel teşkil eden DLT’de Kaşgarlı Mahmut’un “yardım ve yarış etmek” anlamıyla açıkladığı 127 fiil ve geçtikleri örnekler şunlardır.

açış-: açmakta yardım ve yarış etmek, I, 180-25, 180-21, 180-24; *Ol manga kapug açışdı.* “O, bana kapıyı açmakta yardım etti. Yarış yapıldığı zaman da böyle denir.”

agış-: yükselmek, çıkmak, çıkmakta yarış etmek, artırışmak, koğmakta yarış etmek, I, 185-16, 185-13, 185-18, 185-21; *Ol mening birle tagka agışdı.* “O, benimle dağa çıkmakta yarış etti.” *Ol mening birle bir altunda agışdı.* “O, narkı bir altına yükseltmekte benimle yarış etti.” *Begler bir ikindi birle agışdı.* “Beyler birbirlerini kovmakta yarış ettiler.”

alış-: alacak almakta yardım etmek, I, 188-6, 188-9; *Ol manga alım alışdı.* “O, bana alacağımı almakta yardım etti.”

alkaş-: alkışlamak, alkışta yarış etmek, I, 237-15, 237-18, 237-19, 237-25; *Ol mening birle alkış alkaşdı.* “O, benimle alkış alkışladı.”

alkış-: birbirini mahvetmek, yok etmek, bunda yarış etmek, I-237; *Boy ikki bile alkıştı.* “İki boy birbirini yok etti. Herhangi bir şeyi yok etmek için yarışmak da böyledir”

⁴ Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 973.

⁵ *age.*, s. 972.

⁶ Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Türk Dil Kurumu, Matbaa-yı Ebüzziya, İstanbul, 1941, s. 161.

arıtış-: temizlemekte yardım ve yarış etmek, II-322

asış-: asışmak, asmakta yardım etmek, I-184; *Ol manga et asişti*. “O bana et asmakta yardım etti.”

barış-: birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek, II-94; *Olar birbirge barışdı*. “Onlar birbirine gittiler.Yardım ve yarışta da böyledir.”

basış-: basmakta yardım etmek, II-101; *Ol manga oyma basışdı*. “O, bana keçeden çizme yapmakta yardım etti.”

bezeş-: nakşetmekte yardım ve yarış etmek, II-99; *Ol manga bezek bezeşdı*. “O, bana bir şey nakşetmekte yardım etti.Yarış ta böyledir.”

bıçış-: biçmekte ve kesmekte yardım ve yarış etmek, II-92; *Ol mening birle yıgaç bıçışdı*. “O, benimle ağaç biçme işinde yarıştı.Başkası da böyledir. Yardımlaşmak için de böyle denir.İki adam birbirinden ayrılırlarsa yine böyle denir.”

bitiş-: yazmakta yardım ve yarış etmek, II-88; *Ol manga bitik bitişdı*. “O, bana kitap yazmakta yardım etti.Yarışmak ta böyledir.”

bogruş-: ağaç yontmakta yardım ve yarış etmek, II-203; <bogra- “ağaçta kertik kertmek”, III-277; *Ol yıgaçığ bogradı*. “O, ağacı boğum boğum kesti.Başkası da böyledir.”

bozuş-: bozmakta yardım ve yarış etmek, II-99; *Ol manga ev bozuşdı*. “O, bana ev, çadır bozmakta yardım etti.Yarışta da böyledir.”

büdhüş-: oyunda veya raksta yarışmak, II-93; *Oglan büdhüşdı*. “Çocuklar oyunda yarıştılar.”

bügüş-: su bügemekte yardım ve yarış etmek, II-105; *Ol manga su bügüşdı*. “O, bana suyun önünü bügemekte yardım etti.Yarış ta böyledir.”

büküş-: bükmekte yardım etmek, II-105; *Ol manga tal büküşdı*. “O, bana dal bükmekte yardım etti.Başkası da böyledir.”

bürüş-: yuvarlak şey dikmekte yardım etmek, II-94; *Ol manga bürme bürüşdı*. “O, bana ağ dikmekte yardım etti.Torba başı gibi yuvarlak olarak dikilen her şey için de böyle denir.”

çakış-: çakmakta yardım ve yarış etmek, II-104; <çak-“çakmak, eriştirmek, kışkırtmak”, II-17; *Ol sözüg anıng kulakka çakdı*. “O, sözü onu kulağına çaktı, eriştirdi.”

çekiş-: nokta koymakta yardım ve yarış etmek, II-107, *Ol manga çikik çekişdi*. “O, bana nokta koymakta yardım etti. Yarışta da böyledir.”

çermeş-: bükmekte yardım ve yarış etmek, II-210; *krş. Ol manga çagığ çermeşdi*. “O, bana kamçının ucunu bükmekte yardım etti. Başkası da böyledir. Yarış için de böyle denir.”

çıkış-: çıkmakta yardım ve yarış etmek, II-104; *Olar ikki ewdin çıkışdi*. “O ikisi evden çıkmakta yarış etti. Yardımlaşma da böyledir.”

çıkriş-: çıkarmakta yardım ve yarış etmek- bir şeyi çıkarmak, meydana çıkarmak gibi; II-109

çılaş-: ıslatmakta yardım etmek, II-108; *Ol manga ot çılaşdi*. “O, bana ot ıslatmakta yardım etti.”

çumruş-: dalmakta yardım ve yarış etmek, II-208; *Ol mening birle suwda çumruşdi*. “O, benimle suya dalmakta yarıştı.” <çum- “insan suya dalmak”, II-26; *krş. çumuş-, Oğlan suwda çumdi*. “Çocuk suya daldı.”

çumuş- ~ çümüş-: suya dalmakta yarış etmek, II-111, *krş. çumruş-, Ol mening birle suwka çumuşdi*. “O, benimle suya dalmakta yarış etti.”

egiş-: çevgen eğmekte yardım ve yarış etmek, I-187; *Ol manga çögen egişdi*. “O bana çevgen eğmekte yardım etti.”

egriş-: bir yeri sarmakta, kuşatmakta yardım etmek; ip eğirmekte yardım ve yarış etmek, I-236; *Ol Begge kend egrişdi*. “O, şehri sarmakta Beye yardım etti.”

ekiş-: ekmekte yardım ve yarış etmek; I-187, *Ol manga tarıg ekişdi*. “O, bana tohum ekmekte yardım etti.”

elgeş-: elemekte yardım ve yarış etmek, I-238; *Ol angar un elgeşdi*. “O, un elemekte ona yardım etti.”

erleş-: erkeklikte yarış etmek, I-239; *Olar ikki erleşdi*. “Onlar birbiriyle erkeklikte yarış ettiler.”

ertiş-: geçmekte yarış etmek, I-231; *Ol mening birle arslandan ertiştı*. “O, benimle arslanın yanından geçmekte yarıştı.”

esiş-: ip ve benzeri şeyleri çekmek, germek, uzatmakta yardım ve yarış etmek, I-185; *Ol manga yıp esişdi*. “O, bana ip çekmekte yardım etti.”

eşiş-: toprak eşmekte yardım ve yarış etmek, I-185; *Ol manga toprak eşişdi*. “O, bana toprak eşmekte yardım etti.”

ıdhış-: birbirine armağan vermek, armağanlaşmak ve bunda yarış etmek, I-182; *Ol manga artut ıdhışdı*. “O, benimle armağanlaştı.”

ılış-: inmekte yarış etmek, inişmek, I-190; *Ol mening birletagdın kudhu ılışdı*. “O, benimle dağdan aşağı inmekte yarıştı.”

iliş-: birbirine ilişmek; çatışmak; asmakta yardım etmek, I-188; *Ol mening birle topık ılışdı*. “O, benimle top asmakta yarıştı.”

ırgaş-: ırgalamakta yardım ve yarış etmek, II-322

ısrış-: ısırmak. *İkki adhgır birle ısrışdı* “İki aygır birbiriyle ısırdı, ısırmakta yardım ve yarış da böyledir”, I-234; *İkki adhgır birle ısrıştı*. “İki aygır birbiriyle ısırdı.”

içiş-: içmekte yardım ve yarış etmek, I-181; *Ol mening birle süt içişdi*. “O, benimle süt içmekte yarış yaptı.”

içrüş-: içirmişmek, içirmekte yardım ve yarış etmek, I-233; *Ol manga suw içrüşdi*. “O, bana su içmekte yardım etti.”

işleş-: iş yapmakta yardım ve yarış etmek, I-240; *Ol mening birle işleşdi*. “O, benimle işte yarış etti.”

kadış-: seyrekçe, ikileme-dikiş dikmekte- yardım ve yarış etmek, II- 93; *Ol manga ton kadışdı*. “O, bana elbise dikmekte yardım etti.” <kadhu==seyrek dikmek, III-260; *Ol tonug kadhudı*. “O, elbisesini seyrekçe dikti.”

kadhırış-: bükmekte yarış etmek; karşılıklı olarak birbirinin sözlerini reddetmek, II-218; *Ol mening birle boyun kadhırışdı*. “O, benimle boyun bükmekte yarıştı.”

kalış-: sıçraşmak, halkı terk etmekte iki kişi yarış etmek, II-109; *At adhgır kalışdı*. “At, aygır sıçraştı. Halkı terketmekte yarış yapan iki kişi için de böyle denir.”

karmalaş- ~ **karmaş-**: yağmalamakta yardım ve yardım etmek, II-221; *Ol mening birle tawar karmaşdı*. “O, benimle mal yağmalamakta yarış etti.”

karwaş-: aramakta yardım etmek; karanlıkta el ile bir şey aranmak, II-221; *Ol manga suwda neng karwaşdı*. “O bana suda bir şey aramakta yardım etti. Karanlıkta elle bir şey aranırsa yine böyle denir.” <karwa-“ararken bir şeye dokunmak”, III-290

katış-: katmakta yardım ve yarış etmek, II-89; *Ol mening birle talkanka yağ katışdı.* “O, bana kavuta yağ katmakta yardım etti.”

kazış-: kazmakta yardım ve yarış etmek, II-100; *Ol manga yer kazışdı.* “O, bana yer kazmakta yardım etti.”

keçiş-: geçmekte yardım ve yarış etmek, II-93; *Ol mening birle suw keçişti.* “O, benimle su geçmekte yarışdı.”

keçrüş-: birbirini geçmek, geçirmekte yardım etmek, II-222; <keç-ür-üş-

kemrüş-: kemirişmek, kemirmekte yarış etmek, II-224, *Olar ikki süngük kemrüşdı.* “Onlar ikisi kemik kemiriştiler, kemirmekte yarıştılar.< kemür-üş

keriş- (2): germekte yardım ve yarış etmek, II-98; *Ol manga yıp kerişdı.* “O, bana ip germekte yardım etti.”

kertiş-: kertmekte yardım ve yarış etmek, II-222; *Ol manga yıgaç kertişdı.* “O, bana ağaç kertmekte yardım etti.”

kesiş-: kesmekte yardım ve yarış etmek, II-101; *Ol manga yıgaç kesişdı.* “O, bana ağaç kesmekte yardım etti.”

keziş-: gezmekte yarışmak, II-100; *Ol manga yer kezişdı.* “O, benimle yeryüzünü dolaşmakta yarıştı.”

kezleş-: gezlemekte yardım ve yarış etmek, II-224; *Ol angar ok kezleşdı.* “O, onula ok kezlemekte yarıştı.”

kıdış-: kenar dikmekte yardım etmek, değirmi bir şeyin kenarını dikmekte yardım etmek, II-94; *Ol manga börk kıdışdı.* “O, bana börk dikmekte yardım etti. Değirmi bir şeyin kenarlarını dikmekte yardımlaşmak dahi böyledir.”

kılış-: yapmakta yardım ve yarış etmek, II-109; *Ol manga iş kılışdı.* “O, bana iş yapmakta yardım etti.”

kırış-: kazımakta ve sıyırmakta yardım ve yarış etmek, II-98; *Ol manga yer kırışdı.* “O, bana toprağı sıyırmakta yardım etti.”

kırkış-: kırmakta yardım etmek, II-221; *Ol manga yüng kırkışdı.* “O, bana yün kırmakta yardım etti.”

kırsuş-: kısmakta yardım etmek, II-219; *Ol angar kısmak kırsuşdı.* “O, ona özengi kayışını kısmakta yardım etti.”

kıyış-: iğrilemesine ağaç kesmekte yardım ve yarış etmek, III-189; *Ol manga yıgaç kıyışdı.* “O, iğrilemesine ağaç kesmekte bana yardım etti.”

kiriş-: girişmek, girişmekte yarış etmek, II-99; *Ol mening birle ışka kirişdı.* “O, benimle işe girişti.”

kopuş-: kalkmakta yardım ve yarış etmek, II-88; *Ol mening birle kopuşdı.* “O, benimle kalkıştı.”

korış-: korumakta yardım etmek, II-98; *Ol manga korıg korıştı.* “O, bana koruyu korumakta yardım etti.”

kotruş-: boşaltmakta yardım etmek, II-218; *Ol manga kap kotruşdı.* “O, bana kabı boşaltmakta yardım etti.” <kot-“bırakmak”-ur-uş-, II-295; *Ol neng kottı.* “O, nesneyi bıraktı.”

közeş-: ateş ölçermekte ve karıştırıp altüst etmekte yardım ve yarış etmek, II-100; *Ol manga ot közeşti.* “O, bana ateş ölçermekte yardım etti.”

közetiş-: gözetmekte yardım ve yarış etmek, II-322

közleş-: gözleme işinde yardım ve yarış etmek, II-322

kunuş-: birbirine soymakta yarış ve yardım etmek, birbirini soymak, çalmak, II-113; *Olar ikki tawat kunuşdı.* “Onlar birbirlerinin mallarını soydular.”<kun- “soymak, çalmak”, II-29; *Ogrı tawar kundi.* “Hırsız mal soydu.”

kupzaş-: kubuz çalmakta yarış etmek, II-220; *Kızlar kubzaşdı.* “Kızlar cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar.”

kuriş- ~ kuruş-: kurışmak, kurmakta yardım ve yarış etmek, II-97

kübüş-: kaba dikmekte ve oyulgamakta yardım ve yarış etmek, II-88

küçeş-: yağmada yardım ve yarış etmek, II-93; *Olar ikki tawar küçeşti.* “Onların ikisi mal yağma etmekte birbirleriyle yarıştılar.”

ogruş-: kemik yarıp ayırmakta yardım ve yarış etmek, I-235; *Ol manga süngük ogruştı.* “O, kemiği birleştirip ayırmada bana yardım etti.”<ogruş-“kemik yarıp ayırmak”, I-178

okuş- ~ **okış-**: okumak, okumakta yardım ve yarış etmek, çağrışmak, I-186; *Olar bir ikindi birle okıştılar.* “Onlar birbirlerini çağırdılar.”

opraş- ~ **öprüş-**: İçmekte yardım ve yarış etmek, I-232

oyuş-: oymakta ve basmakta yardım ve yarış etmek, I-268; *Olar ikki kagum oyuşdı.* “O iki kişi kavun oymakta yarıştılar.”

ödhrüş-: seçmekte yardım ve yarış etmek, I-234; *Ol manga tavar ödhrüşdı.* “O, mal seçmekte bana yardım etti.” <ödhür-“seçip ayırmak”, I-144

örüş- (1): örmekte yardım ve yarış etmek, I-186

sağış-: sağmakta yardım ve yarış etmek, II-101; *Olar ikki süt sağışdı.* “Onlar ikisi süt sağmakta yarış ettiler.”

sarış-: sarmakta yardım ve yarış etmek, II-96; *Ol manga suwluk sarışdı.* “O bana sarık sarmakta yardım etti.”

sarlaş-: sarmakta yardım ve yarış etmek, II-215; *Ol manga suwluk sarlaşdı.* “O bana sarık sarmakta yardım etti.”

satış-: satmakta yardım ve yarış etmek, karşılıklı alış veriş etmek, II-89, *Ol manga tawar satışdı.* “O, bana mal satmakta yardım etti.”

saçış-: saçmakta yardım ve yarış etmek, II-92; *Ol manga yarmak seçişdı.* “O, para saçmakta bana yardım etti.”

sekriş-: seğrişmek, koşuşmak, seğirtmekte yardım ve yarış etmek, II-225

sıkış-: sıkışmak, sıkmakta yardım ve yarış etmek, II-104; *Ol manga üzüm sıkışdı.* “O, bana üzüm sıkmakta yardım etti.”

sıtgaş-: sığaşmak, sığamakta yardım ve yarış etmek, II-214; *Er kamug bilek sıtgaşdı.* “Bütün adamlara bileklerini sığadılar.”

sokuş-: döğerek inceltilmekte yardım ve yarış etmek, II-125

söküş-: sökmekte ve yıkmakta yardım ve yarış etmek, II-107; *Ol manga ton söküşdı.* “O, bana elbise sökmekte yardım etti.”

sömrüş-: sömrüşmek ve bunda yarış etmek, II-213; *Ol mening birle suw sömrüşdı.* “O, benimle su sömrüştü.”

suçluş-: bir şeyi dışarı çıkarmakta yardım ve yarış etmek, II-215; *Ol mening adhaktın tiken suçluşdı.* “O, ayağımdan diken çıkarmakta bana yardım etti.”

suwaş-: -çamur vb.- sıvamakta yardım ve yarış etmek, II-102; *Ol manga ew suwaşdı.* “O, bana ev sıvamakta yardım etti.”

sürtüş-: sürmek ve sürtmekte yardım ve yarış etmek, II-211; *Ol mening birle koguşka yağ sürtüşdı.* “O, benimle deriye yağ sürmekte yarıştı.”

taşgaş-: tokatlaşmak, tokatlamakta yardım ve yarış etmek, II-220; *krş. yavaş-*

tawratış-: ivmekte ve yürüyüşte yarış yapmak, II-363

tayış-: kaymakta yarış etmek, III-188

teliş-: delmekte yardım ve yarış etmek, II-108; *Olar ikki tam telişdı.* “Onlar ikisi duvar delmekte yarıştılar.”

tepretiş-: tepretmekte yardım ve yarış etmek, II-363

teriş-: toplanmak, toplanmakta yardım ve yarış etmek, II-96; *Ol manga yemiş terişdı.* “O, bana meyva dermekte yardım etti.”

tewiş- ~ tüwiş-: şişe et dizmekte yardım ve yarış etmek, II-102; *Ol mening birle et tüwişdı.* “O, benimle şişe et düzmekte yarıştı.”

tidhiş-: engel olmakta, alıkoymakta yarış etmek, II-93; *Olar bir biriğ tidhişdı.* “Onlar birbirini alıkoymakta, birbirine engel olmakta yarıştılar.”

tinğılaş-: dinlemekte yarış etmek, III-398; *Ol mening birle söz tinğlaşdı.* “O, benimle söz dinlemekte yarış etti.”

tileş-: dilemekte yarış etmek, II-108; *Ol mening birle neng tileşdı.* “O, benimle nesne dilemekte yarıştı.”

tiliş-: dilmekte yardım ve yarış etmek, II-108; *Ol manga yarındak tilişdı.* “O, bana kayış dilmekte yardım etti.”

tiziş-: dizmekte yardım ve yarış etmek, II-100; *Ol mening birle yinçü tizişdı.* “O, benimle inci dizmekte yarıştı.”

togruş-: yola duruşmak; yürümekte yarış etmek, II-212; *Ol mening bile yolka togruşdı.* “O, benimle yola duruşdu.”

tolgaş-: dolaşmak, dolamakta ve bükmekte yarış etmek; burulmak, II-221; *Ol mening birle yüg tolgaşdı.* “O, benimle yün dolamakta, bükmekte yarış etti.”

tomruş-: tomruk yapmakta yardım ve yarış etmek, II-213; *Ol mening birle yığaç tomruşdı.* “O, benimle ağacı tomruk yapmakta yarıştı.” <tomur- “tomruk yapmak, kesmek”, II-85; *Er yığaç tomurdi.* “Adam ağacı tomruk yaptı.”

tögüş- ~ töküş-: döğmekte yardım ve yarış etmek, II-106

törpüş-: törpülemekte yardım ve yarış etmek, II-104; <törpi- “yontmak, törpülemek”, III-275; *Er yığaç törpidi.* “Adam ağacı yonttu, törpüledi.”

tügüş-: düğüm düğmekte yardım ve yarış etmek, II-106; *Ol mening birle tügün tügüşdi.* “O, benimle düğüm düğmekte yarıştı.”

türtüş-: yağ sürmekte yarış etmek, II-205; *Ol mening birle koguşka yağ türdüşdi.* “O, benimle deriye yağ sürmekte yarış etti.”

türüş-: dürmekte yardım ve yarış etmek, II-95; *Ol manga bitik türüşdi.* “O, bana kitap dürmekte yardım etti.”

uçruş-: uçurmakta yardım ve yarış etmek, I-233; *Ol manga kuş uçruşdı.* “O kuş uçurmakta bana yardım etti.”

udhiş-: uyumakta yardım ve yarış etmek, I-185

ügüş-: öğütmekte yardım ve yarış etmek, I-187; *Ol manga tarıg ügüşdi.* “O, bana buğday öğütmekte yardım etti.”

ürüş-: üflemede yardım ve yarış etmek, I-183; *Ol manga ot ürüşdi.* “O, bana ateş üflemede yardım etti.”

üzüş-: üzüm toplamakta yardım ve yarış etmek, ip ve benzeri şeyleri kesmekte ve üzmekte yardım ve yarış etmek, I-184; *Ol manga üzüm üzüşdi.* “O, bana üzüm toplamakta yardım etti.”

yadhış-: yaymakta yardım ve yarış etmek, III-70; *Ol angar töşek yadhışdı.* “O, ona döşek yaymakta yardım etti.”

yamaş-: yamamakta yardım ve yarış etmek, III-75; *Ol angar ton yamaşdı.* “O, ona elbise yamamakta yardım etti.”

yığış-: yığışmak, yığmakta yardım ve yarış etmek, III-73; *Ol manga bugday yığışdı.* “O, bana buğday yığmakta yardım etti.”

yonuş-: yontmakta yardım ve yarış etmek, III-75; *Olar bibirge ok yonuşdı.* “Onlar birbirine ok yontmakta yardım ettiler.”

yüdhüş-: yüklemek, yüklemekte yardım ve yarış etmek, III-71; *Ol ikki tarıg yüdhüşdı.* “O ikisi buğday yükletmekte birbirine yardım ettiler.”

Az sayıdaki örnekte yarış ve yardımlaşma durumu isimden fiil yapan –ş eki için de verilmektedir.

arkaş-: yük yüklemekte yardım etmek, arka arkaya gelmek çıkmak, I-237; *Ol anıng birle yük arkaştı.* “O, onunla yardım için yük yükledi.”

artış-: bir şeyi hayvana yüklemekte yardım ve yarış etmek, I-231; *Ol manga arçı artışdı.* “O, bana heybeyi artmakta yardım etti.”

talkış-: dürmekte ve bükmekte yardım etmek, II-207; <talku “eğrilmiş, bükülmüş nesne”, I-427; *Ol manga oyma talkışdı.* “O, bana çizme yapılan keçeyi dürmekte ve bükmekte yardım etti.”

-(I)ş-/-(U)ş- eki, DLT’de “yardım ve yarış etmek”ten başka şu fonksiyonlar ile kullanılmıştır:

- a) Beraberlik, birliktelik ve karşılıklı yapma fonksiyonu
- b) Pekiştirme fonksiyonu
- c) Oluş ve bir hâlden bir hâle geçiş bildirme
- d) Süreç devamlılığı bildirme⁷

Türkçenin en işlek çatı eklerinden olan ve fiilden fiil türeten -(I)ş-/-(U)ş- ekinin, başlıca Türk dili gramerlerinin pek azında “yardım ve yarış etmek” anlamından söz edilir; genel kabul gören diğer fonksiyonları arasında bu anlamı nadiren sayılır. Dikkat çeken bir diğer husus da, bu gramerlerde “yardım ve yarış etmek” anlamı için DLT dışında bir kaynaktan örnek verilmemesidir. Bu durum da ekin “yardım ve yarış etmek” anlamı üzerinde

⁷ Funda Toprak, “DLT’de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkararak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Uluslararası II: Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu “Kaşgarlı Mahmut ve Dönemi”*, Ankara 2008.

dikkatle durulması gereğini ortaya koyan durumlardan biridir. “İşteşlik” olarak da adlandırılan ek, başlıca gramerlerde şu ifadelerle açıklanmıştır:

Muharrem Ergin, bu ekin Türkçede eskiden beri oldukça işlek olduğunu, ortaklaşma yahut bir oluş bildirdiğini; ortaklaşma ifade eden fiillerin müşterek, birden fazla fail tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Oluş bildiren fiillerin ise pasiflik, dönüşlülük ifade ettiğini ve tek failin iştiraki ile kendi kendine olma ifade ettiğini belirtir.⁸

Tahsin Banguoğlu, “-iş- fiilleri” bahsinde, -(I)ş-/-(U)ş- ekini iki ayrı bölümde değerlendirmiştir: “Bunlardan karşılıklı ve ortaklaşa fiil anlamında olanları gramerce işleyişleri ölçüsünde fiilin çatısı bahsinde göreceğiz.(bkz 356 *bölüş-*, *uçuş-*). Dönüştü anlatımında ise bu eki tamamıyla bir yapım eki sayacağız.”⁹ Banguoğlu, diğer dilbilimcilerin ekin anlamıyla ilgili ortaklaşalık yahut karşılıklık, oluş bildirme tespitlerine iştirak etmekle beraber yapıcı değerlendirmesinde onlardan ayrılmıştır.

Banguoğlu, ekin “yardımlaşma” fonksiyonuna da değinir. “Aslında *karşılıklı görünüşünü* yapan -iş- eki, Eski Türkçeden beri *ortaklaşa fiil* anlatımını da kapsamakta (tapış-, yığlaş-), ayrıca *yardımlaşma fiilleri* (verbe d’assistance) de yapmaktadır. (*Olma manga yıgaç kesişti.*)”¹⁰ Banguoğlu’nun tespit ettiği örnek, “O, bana ağaç kesmekte yardım etti” tercümesiyle birlikte, bu yazıya da temel teşkil eden DLT’nin II. Cildinde, 101. sayfa, 12. satırda geçmektedir.¹¹ Yine aynı sayfanın 15. satırında Kaşgarlı Mahmut’un, “*Başkası ve yarış da böyledir*”¹² demesine karşın Banguoğlu ekin “yarış” anlamından söz etmemiştir.

Jean Deny, -(I)ş-/-(U)ş- ekine “müşareket” bahsinde değinir ve bu eki almış fiillerdeki “yardım etmek” manasına DLT’de tesadüf edildiğini; ancak Osmanlıcada yaşamamış yahut gelişmemiş olduğunu bildirir.¹³ Buna karşın müellif, -(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yarış etmek” anlamından söz etmez. Banguoğlu’nun, -(I)ş-/-(U)ş- ekini için *yardımlaşma fiilleri de yapar* demesinin nedenini, bu fiil türünün Batı dilleri gramerlerinde de yer almasına bağlamak, özellikle yazar bunu *verbe d’assistance* karşılığıyla da açıkladığı için yanlış olmayacaktır.

Deny, *Türk Dili Grameri* adlı eserini yazma sebebini açıklarken kendisinden önce Fransızca olarak yazılmış olan Türk dili gramerleri için, *bu kitaplar başlıca Fransız ve Latin*

⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım-Yayımlar-Tanıtım, 21. baskı, İstanbul 1993, s. 197.

⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul 1974, s. 288.

¹⁰ *age.*, s. 288.

¹¹ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara 1998, s. 101.

¹² *age.*, s. 101.

¹³ Jean Deny, *Türk Dili Grameri*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 345.

*gramerlerinde güdülen dili sergileyiş itiyat ve tarzlarını Türkçenin tahsil ve talimi hususunda da muhafaza etmek gibi bir nakisa ile mamüldürler*¹⁴ der ve bunun mahsurunu *gramer hadiselerinin tahrif edilmesi veya meskut geçilmesi*¹⁵ ihtimali ile izah eder. Banguoğlu da yardımlaşma fiilleri için tıpkın J. Deny gibi *bunlar dilimizde (Osmanlıcada) gelişmemiştir*¹⁶ der. Banguoğlu, böylece üstü kapalı olarak -(I)ş-/(U)ş- ekinin “bir şeyde yardım ve yarış etmek” anlamının DLT’den başka bir eserde yaygın bir kullanımı bulunmadığına işaret etmektedir.

Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*’nde, işteşlik fiillerinde bir işi ortaklaşa yapma anlamı, bu ortaklığın da üç anlam yönü olduğunu söyler, -(I)ş-/(U)ş- ekinin “bir şeyde yardım ve yarış etmek” anlamından söz etmez:

- a) Karşılıklı yapma (vur-(u)-ş-)
- b) Birlikte yapma (uç-(u)-ş-)
- c) Bir süre içinde bir durumdan başka bir duruma girme (gel-(i)ş-)¹⁷

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-* adlı eserinde -(I)ş-/(U)ş- ekinin fonksiyonlarını sayarken, kendisinden önceki dilbilimcilerin görüşlerinden ayrılmayarak işteşlik temelinde ortaklaşma, karşılıklı yapma yahut kendiliğinden oluş¹⁸ gibi fonksiyonları saymış; ancak “yardım ve yarışl etmek” gibi bir anlama yer vermemiştir.

Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi Grameri*’nde, geçişli ve geçişsiz fiillere –ş- eki getirilerek müşâreket yapılır¹⁹ demektedir. Gürer Gülsevin ise, aslında bunun işteşlik eki olmasına karşın bazı durumlarda işin, failin yapıldığını da gösterir (*bulaş-, ditreş-, yapış-, çağrış-, iriş-*)²⁰ derken -(I)ş-/(U)ş- ekinin, *karşılıklık* (geçişli fiillerde) ve *birliktelikten* (geçişsiz fiillerde) başka *dönüşlülük* için de kullanılabileceğine işaret etmektedir.²¹

¹⁴ *age.*, s. I.

¹⁵ *age.*, s. I.

¹⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Baha Matbaası, İstanbul 1974, s. 288.

¹⁷ Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s. 223.

¹⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 132.

¹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, 3. baskı, Ankara 2005, s. 138.

²⁰ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2007, s. 141.

²¹ *age.*, s. 141.

A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*'nde, ekin karşılıklılık ve tekerrür bildirdiğine değinir, *amraş-* “sevişmek”, *tapış-* “bulmak, yeniden bulmak”, *körüş-* “görüşmek, selamlaşmak” anlamlarını verir; “yardımlaşma” yahut “yarışma” anlamından söz etmez.²²

Marcel Erdal, *Eski Türkçede Söz Yapımı* adlı eserinde -(I)ş-/(U)ş- ekini “yardım ve yarış etme fiilleri” başlığı altında açıklar. Ekin anlamını DLT'de olduğu gibi veren Erdal, iki fonksiyondan söz eder: bunlar “ortaklaşma” ve “yarışma”dır,²³ ancak buradaki “yarışma” kelimesinde de müsabakadan ziyade ortaklaşa yahut karşılıklı yapılan bir eylemdeki rekabet sözkonusudur ki bugün de *kapış-* gibi bazı fiillerde bu “rekabet” anlamı mevcuttur. Erdal, eserinde yer alan bu kelimelerdeki “yarış” anlamı için “*to contend*” ya da “*to vie*” fiillerini kullanmıştır ki her ikisinde de “rekabet” anlamı da mevcuttur. Erdal'ın verdiği örnekler *at-ı-ş-* “ok atmakta yarış etmek”, *bıç-ı-ş-* “bir şey kesmekte yarış etmek”, *kat-ı-ş-* bir şeyi bir şeye katmakta yardım etmek”, *öçe-ş-* “biriyle bahse tutuşmak, tartışmak, yarışmak”tır ve bunlar da DLT'den alınmıştır.

Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı eserinde -(I)ş-/(U)ş- ekinin, Türk dilinin bütün şivelerinde hiçbir ses ve anlam değişikliğine uğramadan kullanıldığını²⁴ belirttikten sonra ekin iki fonksiyonuna işaret eder: Birliktelik ve karşılıklılık.²⁵ Hacıeminoğlu, eserinde -(I)ş-/(U)ş- ekinin şu fonksiyonlarını saymıştır:

a) İki failin birbirine karşı hareket etmesi: *alk-ı-ş-* “birbirini yok etmek” (DLT-I, 237-14), *kork-u-ş-* “birbirinden korkmak” (DLT-II, 221-10), *öçe-ş-* “birbiri ile yarış etmek”

b) İki failin birbiriyle yarış ve yardımlaşma hâlinde olması: *ag-ı-ş-* “yükseğe çıkmakta yarış etmek” (DLT-I, 185-16), *al-ı-ş-* “alacak almakta yardım etmek” (DLT-I, 188-9), *ek-i-ş-* “tohum ekmekte yardım etmek” (DLT-I, 187-6)

c) Birden fazla failin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması: *kar-ı-ş-* “katılmak, karışmak, *keç-i-ş-* “geçmekte yarış etmek” (DLT)

d) Bir hâlin oluşması, bir hâlden başka bir hâle geçiş: Bu durumda fiil dönüşlü fiil çatısı görünüşündedir: *ıst-ı-ş-* “kendi kendine ısınmak” (DLT-I, 185-8), *semi-ş-* “semizlemek”

²² A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara 2000, s. 60.

²³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, A functional Approach to the Lexicon*, Vol. II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991, s. 578.

²⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1996, s. 142.

²⁵ *age.*, s. 142.

(DLT-II, 213-19), *tü-* “bağlabmak”, *tü-ş-* “düşmek, yani yukarıdan bırakılan bir cismin yere bağlanması; nitekim Azeriler *inmek* yerine *düşmek* fiilini kullanmaktadırlar.

e) Edilgen (pasif) fiiller: *-ş-* burada anlamı pekiştirmekte ve hareketin kendi kendine olduğunu göstermektedir: *süzül-ü-ş-* “kendi kendine süzülme” (DLT-II, 215-24), *sark-ı-ş-* “sürekli ve çok damlak” (DLT-II, 215-1)

f) Failin tek olması: *ad-ı-ş-* “ayırma”, *kar-ı-ş-* “karşılama” (DLT-II, 98-5)²⁶

Hacıeminoğlu *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde de her ne kadar ekin “yardım ve yarış etmek” anlamına değinmişse de bu anlam için verdiği örnekleri tıpkı Banguoğlu gibi sadece DLT’den seçmiştir ve ekin bu anlamına yalnızca Karahanlıca devrinde değinmiştir. Hacıeminoğlu, iki failin birbiriyle yardım ve yarış hâlinde olmasını, fiilin gösterdiği hareket aslında aynı anda iki kişi tarafından birlikte yapılmaktadır; ancak, şekil itibarıyla cümlede tek fail bulunmaktadır²⁷ şeklinde açıklar

Divanü Lügat-it-Türk gibi Karahanlı Türkçesi devrinde yazılan, Türk dili tedkik edilirken muhakkak başvurulacak ve Türk dilinin en mühim eserlerinden olan *Kutadgu Bilig* ile *Atabetü’l Hakayık*’ta da, -(I)ş-/-(U)ş- ekinin “bir şeyde yardım ve yarış etmek” anlamına tesadüf edilmez. *Nehcü’l Feradis*’te ise -(I)ş-/-(U)ş- ekinin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

kılış-, kılış-: Bir işi birlikte yapmak; 143-10, 12, 16; 144-9, 12; 151-7; 174-10; 203-15; 225-11; 374-9; 389-1; 412-6; 433-13; 438-14, 15;

olturuş-: (Birlikte) oturmak; 351-12

туруş-: Karşı karşıya gelmek; 69-11

uruş-: Savaşmak, döğüşmek, kavga etmek; 44-8

yıg(ı)lış-: Toplaşmak; 25-4; 173-14; 177-15; 353-12; 150-4; 16-15; 101-12; 109-13; 134-13; 156-17; 205-16; 225-10; 227-7; 229-16, 17; 313-15; 352-14; 355-9; 437-6; 12-3, 19-15; 118-9; 336-14, 135-8; 136-11

yıglaş-: Ağlaşmak; 76-17; 77-2; 87-6; 90-10, 11; 101-16; 104-6, 8; 106-7; 118-7; 122-10; 154-8; 167-15; 168-1; 177-12; 184-8; 197-1; 292-10, 437-11

²⁶ *age.*, s. 142.

²⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 55.

yügrüş-: Koşuşturmak; 249-3

Yukarıdaki kelimelerde de görüldüğü üzere *Nehcü'l Feradis*'te -(I)ş-/-(U)ş- eki “bir şeyde yardım ve yarış etmek” anlamıyla geçmemektedir; oysa bu şekilde anlamlandırılacak kelimeler vardır. *Yügrüş-* kelimesinin “*koşmakta yarış etmek*” biçiminde açıklanmaması, okuru DLT'de ekin “yardım ve yarış etmek” anlamını sorgulamaya sevketmektedir.

Mukaddimetü'l-Edep'te -(I)ş-/-(U)ş- ekinin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

akış-: yağma edişmek; 122-8, 203-4d

aldaş-: aldaşmak; 117-1, 200-8

alış-: karşılıklı almak; 112-8, 117-1, 119-7d, 2001-6, 202-3, 203-3, 203-6, 120-8

dolduruş-: doldurmakta yarış etmek; 118-1; “...*bile ün kılışgan / tepüşdi / öçeşdi anıng birle kılınçında, tutuştı-lar kıvanı ya'ni dolduruştılar, kıvanıştı anıng birle...*”

duruş-: kalkışmak; 113-7, 118-7d, 121-8, 123-7d, 202-5

ediş-: birlikte yapmak; 125-8, 109-5, 109-8, 113-1, 113-5, 115-7, 118-3, 120-8, 121-3, 122-4, 123-8, 124-1, 124-2, 124-5

ekiş-: birlikte ekmek; 115-4

elleş-: barış yapmak: 200-4

kılış-: biriyle bir şey yapmak; 108-3, 108-4, 109-2, 109-5, 109-7, 110-5, 122-1, 112-2, 112-6, 113-1, 113-3, 113-7, 113-8, 114-2, 114-4, 114-5, 114-6, 116-3, 116-4, 116-5, 116-6, 117-1, 117-7, 118-1, 118-2, 118-4, 119-1, 119-6, 119-7, 119-8, 120-5, 120-6, 120-7, 120-8, 121-4, 121-5, 120-7, 120-8, 121-4, 121-5, 122-2, 122-7, 123-5, 123-7, 122-2, 123-7, 123-5, 124-1, 124-2, 124-3, 125-3, 125-5, 125-7, 126-6, 139-5, 197-5, 203-7, 208-1, 11-2, 114-7, 137-1, 141-6, 168-5, 185-4, 194-8, 195-1, 195-2, 195-5, 195-6, 195-7, 196-1, 196-2, 196-4, 196-6, 196-7, 197-1, 197-3, 197-6, 198-5, 198-6, 198-7, 199-1, 199-3, 199-5, 199-7, 200-3, 200-5, 200-7, 201-1, 201-4, 202-2, 203-4, 204-1, 204-4, 204-5, 204-7, 205-4, 205-5, 205-6, 207-2, 112-1, 112-7, 118-1, 197-5

otruş-: oturmak; 113-4t, 118-4, 119-5, 200-7, 197-2, 199-8

oynaş-: oynaşmak; 112-8, 118-3, 195-1, 196-7

öçeş-: I) karşılıklı rehin ve teminat vermek; 111-5, 121-7t

öçeş-: II) birbiriyle bir işte yarış etmek; 118-1, 124-2, 127-2, 204-4

ögnüş-: ögünüşmek, yarışmak; 124-1, 204-4; “...artukluk da’va kılıştılar, ögnüşti-ler, öçeşdi-ler hat körklüki birle / yöriştiler...”

yövütkeş-: yardımlaşmak; 195-8; “...âsânlık kılıştı-lar / el tutuştı-lar / ögüşti-ler / lâglaştı-lar / ögütleşti-ler / nikâh kılıştı-lar, cüftleşti-ler / yırak boldı andın / uruştı-lar, kılıç birle uruştı-lar / hased kılıştı-lar, kine-leşdi-ler / yâri beriştı-ler, yövütkeşdi-ler /tayandı angar...”

Mukaddimetü'l-Edeb'te üç yerde -(I)ş-/-(U)ş- eki “yardımlaşmak” ve “yarış etmek” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. *Yövütkeş-* fiilinin kökü, aynı eserde “yövütke-: yardım etmek”²⁸ şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla “yardım etmek” anlamına hâlihazırda kökün haiz olduğu sarıh bir biçimde görülmektedir. Clauson, *öçeş-* fiilinin “yarışmak, rekabet etmek” anlamlarını verdiği **öçe-* kökünden türediğini belirtmiştir.²⁹ Eserde yalnız bu iki örnek bulunsaydı “yardımlaşmak” ve “yarış etmek” anlamlarının teşekkülünde ekin herhangi bir fonksiyonu olmadığı düşünülebilirdi; ancak, *ögnüş-* fiili “toplamak, kümelenmek” anlamındaki *ük-* fiilinden türemiştir ve kökünde “yarış etmek” anlamı yoktur.³⁰

J. Eckkman da, birden çok fail tarafından ortaklaşa veya karşılıklı yapılan müşareket veya ortaklaşma ifadeli fiiller yapar³¹ derken, ekin Çağataycada “yardım ve yarış etmek” anlamından söz etmez.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı eserinde -(I)ş-/-(U)ş- eki için işteşlik (ortaklaşma) ve nadir olarak “yardım etme” anlamı ifade ettiğini³² söyler ve “yardım etme” anlamını *keltiriş-* CC 160-6 “getirmeye yardım etmek” örneğiyle açıklar. CC'de -(I)ş-/-(U)ş- ekinin geçtiği örneklerden bazıları şunlardır:

alış-: değişmek, (bir şeyi bir başka şey karşılığında) değiştirmek: 12, 13, 14, 15, 16, 33

boluş-: yardım etmek, 122-4 “*ol boluşsun bizge ata*”: “Bunun için Tanrı bize yardım etsin.”

²⁸ Nuri Yüce, *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd Bin Omar Bin Ahmed Ez-Zamahşarî El-Harizmî, Mukaddimetü'l-Edeb, Harizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşhası, Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 212.

²⁹ Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 32.

³⁰ *age.*, s. 100, 111

³¹ Janos Eckkman, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988, s. 48.

³² Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1994, s. 53.

keltiriş-: getirmede yardım etmek; 160-6, “*su keltirişti*”: “Su getirmeye yardım etti.”

okşaş-: birbirine benzemek, 64-25

öçeş-: yarışmak 114-5, 6

–(I)ş-/-(U)ş- eki, EH ve KK’de “müşareket harfi” bahsinde, TZ’de ise Arapça işteşlik ifade eden veznin adı ile, “müfa’ale” bölümünde zikredilmiştir. (EH 110, TZ 59a-b, KK 70). TZ’de “Yardımsama (İstigase) Ayrımı” bölümünde şu ifade geçmektedir: *Bu ancak iki yolladır; a kıçiler maa buluşunğuz, maa buluş eylenğiz, maa meded eylenğiz gibi (568). Tanrı daha iyisini bilir.*³³ Bu ifadede de görüleceği üzere müellif, yardımsama başlığında –(I)ş-/-(U)ş- ekinden hiç söz etmezken karşılıklılık, ortaklaşma yahut beraberlik anlamlarıyla kullanılan *müfa’ale* babını açıklarken bunun *harekeli ve sakin “ş” ile*³⁴ olduğunu söylemektedir. Yardım anlamı için kullanılan *buluş-* fiili, diğer tarihi şivelerde de *boluş-* biçiminde olmakla beraber Derleme Sözlüğünde de *boluş-* biçiminde geçmektedir. Ayrıca yine Derleme Sözlüğünde bir de *yardımcı* anlamına gelen *boluşçu* kelimesi mevcuttur. Yine TZ’de geçen *meded etmek* dahi günümüzde ağızlarda varlığını sürdürmekle beraber yakın zamana kadar yazı dilinde de mevcudiyetini korumuştur. TZ’de yardım etmek anlamında geçen başka iki ifade de “*buluş eyle-* ve *buluşla-*”³⁵dır. Bundan başka herhangi bir kelimedeki –(I)ş-/-(U)ş- eki “yardım ve yarış etmek” anlamıyla geçmemektedir. Bu durumda TZ’de –(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamı verdiği söylenmemiştir.

Kıpçak sahasında yazılmış önemli garamer ve lügat eserlerinden olan *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*’de de *boluş-* fiili “yardım ve yarış etmek” anlamında geçmektedir.³⁶ *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*’de bundan başka yardım etmek anlamında geçen iki örnek daha vardır; bunlar da “*arka ber-* ve *arkalaş-*”tır. Her ne kadar ikinci örnekte işteşlik eki mevcut ise de buradakı “yardım etmek” anlamının *arka* kökünden geldiğinin en mühim delili, aynı anlam için *arka ber-* ifadesinin de geçiyor olmasıdır. *Birbirine arka çıkmak, yardımcı olmak, yardımlaşmak* anlamları ile Derleme sözlüğünde de *arkaşmak*³⁷ örneği geçmektedir. Şu hâlde KM’de de TZ’de olduğu gibi, –(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamını vermek için kullanıldığını söylemek mümkün değildir.

³³ Besim Atalay, *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1945, s. 123.

³⁴ *age.*, s. 96.

³⁵ *age.*, s. 158.

³⁶ Recep Toparlı, M.Sadi Çöngenli, Nevzat Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 95.

³⁷ *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 326.

Kıpçak sahasının bir diğer önemli lügat ve gramer kitabı olan Kİ’de ise -(I)ş-/-(U)ş- eki şu şekilde açıklanmaktadır: *müşareketin harfi hey’ete delalet eden (ş) gibi sakin(ş)dir.*³⁸ ... 1) *Müşarekete delalet etmek için kullanılır*, 2) *Hey’ete (keyfiyete) delalet etmek için ziyade edilir*, 3) *Mastar manasında mübalaga için. Ms: (urus) ve (olturus) gibi...*³⁹ Türkçeyi Türkler kadar iyi bildiğini iddia eden müellif, bu eserde -(I)ş-/-(U)ş- ekinin birliktelik, ortaklaşma anlamlarını açıklarken “yardım ve yarış etmek” anlamına değinmemiştir. Yalnız Memluk sahasında yazılmış diğer Kıpçak gramer ve lügatlerinde olduğu gibi bu eserde de yardım etmek anlamıyla *boluş-* fiili geçmektedir. Bu durumda, Türk dili lügat ve gramer eserlerinde ekol oluşturacak kadar ileri gitmiş bulunan Kıpçak sahasında, müellifleri Türk olmayan ve kuzeyde telif edilmiş olan CC’de geçen *keltiriş-* fiili dışında -(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamına temas edilmemiştir.

Türk Dilinin mühim eserlerinden olan *Dede Korkut Kitabı*’nda da -(I)ş-/-(U)ş- eki “yardım ve yarış etmek” anlamı ile *yariş-* fiili dışında geçmemektedir; oysaki “yardım ve yarış etmek” şeklinde anlamlandırılmaya uygun kelimeler mevcuttur: “*yortuş-: yortuşmak, beraber at koşturup gitmek*”⁴⁰ örneğindeki *yortuş-* fiili *at koşturmakta yarış etmek* biçiminde anlamlandırılabilir.

DLT’de *yariş etmek* anlamında geçen *öçeş-* fiili Çağataycada (Rad.) *kavga etmek*, çağdaş lehçelerden Altayca ve Teleütçede de *öcöş-* şeklinde *birbirine düşmanlık beslemek*, Uygurcada (Rad.) *öçeş-* fiili *düşmanlık etmek*, Caferoğlu’nun sözlüğünde ise *öçeşmek, çekişmek* anlamlarında geçmektedir. Hüseyin Namık Orkun ise, *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinde, kelimenin *kavga etmek, yazrış* etmek anlamlarına geldiğini söyler, *sabın öçeşmiş* “sözle kavga etmiş” örneğiyle açıklar.⁴¹ Çağdaş ve tarihi şivelerde bulunan bu kelime Derleme Sözlüğünde ise *öçeş-* şeklinde 1. *Lades tutuşmak*, 2. *Birbirine zıt gitmek*, 3. *Öç almak*, 4. *Karşılıklı birbirini aldatmak* anlamlarında geçmektedir. Aynı kelime bu anlamları ile Derleme Sözlüğünde *öcüm çekişmek* biçiminde de geçmektedir. “Yardım etmek” anlamındaki *boluş-* fiili ise “bir araya gelmek, toplanmak” anlamlarındaki *bol-* fiilinden türemiştir.⁴²

İşteşlik eki, Tarihi Türk şivelerinde olduğu gibi çağdaş Türk lehçelerinde de işlek bir biçimde kullanılmaktadır. -(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamı sorgulanırken,

³⁸ Ahmet Caferoğlu, *Ebu Hayyan, Kitabü'l-İdrak li-Lisani't-Etrak*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931, s. 141.

³⁹ *age.*, s. 147.

⁴⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, s. 178.

⁴¹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 179.

⁴² Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 345.

çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı da göz ardı edilmemelidir. Gagavuz Türkçesinde -(I)ş-/- (U)ş- eki, ortaklaşa iş yapma veya oluş hâli ifade eden fiiller yapar. Ortaklaşa iş, karşılıklı veya toplu olarak yapılabilir. Oluş hâli ifade eden fiillerde, tıpkı edilgen ve dönüşlü çatılı fiillerde olduğu gibi bir kendi kendine olma anlamı vardır.⁴³ *Daalışınız* “dağılımınız”, *buluşacız* “buluşacağız”, *bitişmeer* “bitişmiyor”...Bu ek, dönüşlülük kavramı veren fiiller de yapar.⁴⁴ *Oyna-ş-* (*eğlen-*, *oynaş-*), *öde-ş-* (*ödeş-*, *hesaplaş-*), *tak-ı-ş-*, *gir -i-ş-*, *say-ı-ş-*...

Kırgız Türkçesinde de -(I)ş-/- (U)ş- eki *karşılıklılık* ve *ortaklaşma* anlamlarıyla kullanılmakta ve *koş mamile*⁴⁵ başlığı altında incelenmektedir. Prof Dr. Tuncer Gülensoy da – (I)ş-/- (U)ş- ekinin Kırgızcada dönüşlülük ve ortaklık ifade eden fiiller kurduğunu⁴⁶ ifade eder. Ekin asıl anlamı işteşlik olmakla birlikte *berişti* “verdiler”, *cazıştı* “yazdılar” *kelişken* “geldiler” gibi örneklerde III. çokluk şahıs ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ek ayrıca işteşlik fonksiyonu dışında da kullanılır: *açış-* “ağrı hisset-”, *cılış-* “yerinden hareket et-”, *carmaş-* “tırman-”⁴⁷...

Kırgızcada *koş mamile* olarak adlandırılan, fiillerin ortaklaşma ifade eden gövdelerini yapan -(I)ş-/- (U)ş- eki, Tatarcada *urtaklık yünelésé* “ortaklık yönelişi” ve Kazakçada *ortak etis* “ortak fiil”⁴⁸ olarak adlandırılmaktadır. Kırgızcada çokluk III. şahıs fiil çekimindeki kullanımı hariç bu ek her üç lehçede de denktir.⁴⁹ Bu ekin yardımcısı ünlüsü Tat. ve Kzk. için dar, (ı/I – Tat. é) iken, Kırg.’da (u/ü) de bulunabilir.

İşteşlik eki Türkmencede de *biiriğiş-* “birleşmek, kaynaşmak”, *böküş-* “birlikte sıçramak”, *duuşuş-* “karşılaşmak”, *gülüş-* “gülüşmek”, *berkiş-* “sertleşmek, katılaşmak”, *bulaş-* “kirlenmek”, *guuraş-* “kurumaya başlamak” örneklerinde görüldüğü üzere karşılıklılık, ortaklaşma yahut anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁰ Oluş anlamı pek yaygın değildir. Bu durumda Çağdaş Türk lehçelerinde de işteşlik eki umumiyetle karşılıklılık ve ortaklaşma bildirmek için kullanılmakta; ancak, “yardım ve yarış etmek” anlamı ile kullanılmamaktadır.

⁴³ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 117-118.

⁴⁴ Levent Doğan, Oğuzhan Durmuş, Bülent Hünerli, Özlem Şuataman, Ahmediyeye Efendiyev, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2007, s. 116.

⁴⁵ B. Oruzbayeva, S. Kudaybergenov, *Kırgız Tilinin Grammatikası, Morfolojiya*, Frunze 1964, s. 202-203; S. Davletov, S. Kudaybergenov, *Azırkı Kırgız Tili Morfolojiya*, Frunze 1980, s. 155-157; İ. Abduvaliyev, T. Sadikov, *Azırkı Kırgız Tili, Morfolojiya*, Bişkek 1997, s. 179-182.

⁴⁶ Tuncer Gülensoy, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Bişkek-Kayseri 2004, s. 107.

⁴⁷ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 154.

⁴⁸ Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 98.

⁴⁹ *age.*, s. 99.

⁵⁰ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s. 89-90.

-(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamıyla ilgili kesin bir sonuca varmadan önce Derleme Sözlüğünde geçen, yazı dilimizde de bulunan ve Anadolu ağızlarında da kullanılan *atış-* fiili ve ondan türetilmiş olan *atışma* ismi üzerinde de durmak, sağlıklı bir sonuca ulaşmada aydınlatıcı olacaktır. *Atışmak*, “saz şairlerinin birbirlerine şaka yollu karşılıklarda bulunması”⁵¹ şeklinde açıklanmaktadır. Bu şekilde karşılıklı şiir söylemede bir rekabet, galip gelme amacı sözkonusudur. Bir edebiyat terimi olarak ise *atışma*, yeni bir kelimedir ve “Saz şairlerinin aynı ayak (kafiye) ile karşılıklı şiir söyleyerek yaptıkları tartışma, şiir yarışması”⁵² şeklinde açıklanmaktadır. Temel anlamı “ağız kavgası yapmak, tartışmak, münakaşa etmek”⁵³ olan *atışmak* ise yeni bir edebiyat terimi olarak “aynı ayak (kafiye) üzerine karşılıklı şiir söylemek” anlamında kullanılmaktadır. Gerek “ağız kavgası, münakaşa” anlamında düşünülün, gerekse “halk şairlerinin karşılıklı şiir söylemesi” anlamında, aslında her iki durumda da asıl amaç galibiyet; yani rakibine üstün gelmektir. Şu hâlde -(I)ş-/-(U)ş- ekinin kelimeye katmış olduğu “yarış etmek” anlamı, “müsabaka”dan ziyade “rekabet” anlamına yakındır; ekin kattığı anlamı bugün “müsabaka” karşılığı kullandığımız “yarış etmek” anlamında düşünmek doğru değildir.

Tıpkı *atış-* fiili gibi Türkiye Türkçesinde “rekabet” anlamına sahip bir diğer kelime de *kapış-* fiilidir. Bu kelime de bildiğimiz anlamda yarışmak, müsabaka anlamları olmasa da faillerin birbirleriyle rekabet ettikleri açıktır.

-(I)ş-/-(U)ş- ekinin “yardım ve yarış etmek” anlamıyla ilgili çıkarılabilecek üç sonuç vardır: Bunlardan ilki “yardım ve yarış etmek” anlamını tespit ettiğimiz *Divanü Lügat-it-Türk*’ün Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olması ve kendisinden sonra başka bir eserde ekin “yardım ve yarış etmek” anlamının aynı yoğunlukla geçmiyor olması, Kaşgarlı Mahmut’un işteşlik kavramını Arapçadaki *müfa’ale* kalıbıyla açıklamış olduğudur. İkinci sonuç, DLT’den oldukça uzak bir coğrafyada telif edilmiş olan CC’de geçen *keltiriş-* fiili, yine tarihi metinlerde geçen ve kökünde “yardım etmek” yahut “yarış etmek” anlamları bulunmayan *boluş-*, *öçeş-*, *ögnüş-*... kelimelerinden hareketle “yardım etmek” ve “yarış etmek” anlamlarının sadece DLT ile sınırlanmasının doğru olmayacağı, nadiren de olsa işteşlik ekinin tarihi şivelerde bu anlamlar için kullanıldığıdır. Çıkarılabilecek üçüncü sonuç ise Türkiye Türkçesinde geçen *atış-* ve *kapış-* fiillerinde olduğu gibi -(I)ş-/-(U)ş- ekinin, kelimenin gerek mecaz gerekse temel anlamda “rekabet” temelinde “yarışmak” anlamı

⁵¹ *Derleme Sözlüğü I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, s. 369.

⁵² İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lügatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006, s. 205-206.

⁵³ *age.*, s. 205-206.

verebildiği, buna karşın çağdaş lehçeler ve Türkiye Türkçesi için yazılmış gramerlerde işteşlik ekinin bu fonksiyonuna değinilmemiş olduğudur.

Kısaltmalar

BM: Bulgati’l-Müştak

CC: Codex Cumanicus

DLT: Divanü Lûgat-it-Türk

EH: Kitabü’l-İdrâk

KK: El-Kavaninü’l-Külliyeye

Kzk.: Kazakça

Rad.: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte (Radloff)

T: Tercüman

Tat.: Tatarca

TZ: Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye

Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti, *Atebetü’l Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig II Tercüme*, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1959.

Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Hzl. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1979.

Ata, Aysu, *Nehcü’l Ferâdis Uştmahlarning Açuk Yolu, Cennetlerin Açık Yolu III, Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Atalay, Besim, *Abuşka Lügati veya Çağatay Sözlüğü*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1970.

Atalay, Besim, *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1945.

Caferoğlu, Ahmet, Ebu Hayan, *Kitabü’l-İdrak li-Lisani’l-Etrak*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1931.

Clauson, Sir Gerard, *An etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972.

Coşkun, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Çengel, Hülya Kasapoğlu, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Dankoff, Robert, [with James Kelly], *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of The Turkic Dialects (Dīvānu Luyāt at-Türk)*. Edited and translated with introduction and indices by R. Dankoff in collaboration with James Kelly, Part I, 1982, XI+416 pp, Part II, 1984, iii+382 pp, Part III, 1985,. 336 pp. Harvard University. Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Turkish Sources VII, ed. Sinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin.

Dilçin, Dehri, *Arap Alfabesine Göre Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

Doğan, Levent, Oğuzhan Durmuş, Bülent Hünerli, Özlem Şuataman, Ahmediyye Efendiyev, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2007.

Eckmann, Janos, Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988.

Emet, Erkin, *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Erdal, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Lieden-Boston 2004.

Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation, A Funktional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1991

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964.

Ergin, Muharrem, *Azeri Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.

Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türkçede Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

Grönbeck, K., Kemal Aytaç, *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cummanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

- Gülensoy, Tuncer, *Kırgız Türkçesi Grameri -I-*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Bişkek-Kayseri 2004.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Kara, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Araştırma Dergisi, *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*, Kebikeç Yayınları, Yıl 3, S. 6, Ankara 1998.
- Keresteciyan, Bedros Efendi, *Dictionnaire Etimologique de la Langue Turque*, Edité par Son Neveu Haig M.R.A.S., Londres 1912.
- Korkmaz, Zeynep, *Marzubân-Nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul 2002.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Öner, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Öztürk, Rıdvan, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Özyetgin, A. Melek, *Abû Hayan, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrak, Fîl: Tarihi-: Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav, Ankara 2001.
- Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977.
- Toparlı, Recep, M. Sadi Çöngenli, Nevzat Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Yüce, Nuri, *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd Bin Omar Bin Ahmed Ez-Zamahşarî El-Harizmî, Mukaddimetü'l-Edeb, Harizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.